

16 грудня 2010 р. в Академія адвокатури України відбулася науково-практична конференція «Художня парадигма права в культурі». У ній взяли участь науковці з різних вищих навчальних закладів України – філологи, юристи, культурологи – з Черкас, Дніпропетровська, Луганська, Ізмаїла, Львова, Києва, Запоріжжя, Одеси, докторанти, аспіранти, магістри, студенти Академії адвокатури України. Художня парадигма права розглядалася на різних видах мистецтва – в літературі, живописі, скульптурі, кіно, в риторичі тощо. Учасники були одностайні в тому, що тема дуже перспективна, закликали організаторів конференції зробити її постійною.

Ми продовжуємо друкувати для ознайомлення статті, що ґрунтуються на матеріалах науково-практичної конференції «Художня парадигма права в культурі».

О.І. КОСАРЕНКО,
адвокат, аспірант
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор З.В. Ромовська)

МОВНІ НОРМИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВА

Актуальність проблеми обумовлюється провідною роллю мовних засобів у викладенні законодавчих актів, що впливає як на прозорість та узгодженість самого законодавства, так і на все правове поле країни.

Також актуальність обґрунтовується, зокрема, тим, що Україна взяла на себе зобов'язання привести своє законодавство у відповідність до норм і стандартів провідних міжнародних організацій – Ради Європи, Європейського Союзу, ГАТТ/СОТ.

На жаль, мова законодавчих актів не завжди сприяє правильній реалізації довгострокової законодавчої політики України. Це стосується як змісту, так і зовнішнього оформлення нормативно-правових документів. Суб'єкти, що їх готують, припускаючись помилок різних типів, тим самим викривляють їх зміст, а

в підсумку – утруднюється чи взагалі унеможливується реалізація неякісних норм, знижується імідж країни.

Нормативно-правові акти повинні мати найвищий рівень відповідності вимогам не лише українського правопису, державних стандартів, але й юридичної техніки загалом. Однак і вони не вільні від окремих помилок різних видів.

Основний зміст

Процеси, що відбуваються в суспільстві в останні десятиліття, змінили соціум, змінили вигляд сучасної науки. Сьогодні наука, відповідаючи на запити суспільства, характеризується збільшенням числа прикладних завдань, що вимагають спеціальних досліджень. У лінгвістиці – це дослідження з машинного перекладу, автоматичної обробки інформації, когнітивних та мовних процесів, нейролінгвістики,

моделювання штучного інтелекту та ін. Положення лінгвістики в сучасному науковому світі зумовлено двома взаємоспрямованими тенденціями: по-перше, лінгвістика характеризується розширенням своїх меж, її не можна вважати дисципліною з чітко встановленими межами, по-друге, стався загальнонауковий поворот у бік мови – це означає, що лінгвістика, за словами О.С. Александрова, «стала для сучасних гуманітаріїв (і не тільки для них) і тим же, чим була, наприклад, біологія для інтелектуалів у дев'ятнадцятому столітті. Лінгвістика – наука наук. Через мову, в мові намагаються знайти відповіді на свої питання філософи, соціологи, історики, психологи». Ми додамо, що право також шукає відповіді на багато своїх питань у мові.

Право за походженням пов'язане з мовою, воно об'єктивується в мові та через мову пізнається. Проте в даний час виникає і новий, нетрадиційний, несподіваний як для юриспруденції, так і для лінгвістики, аспект їх зв'язку – мова йде про проблемні питання, що перебувають на межі права та мови, перш за все – про лінгвістичну експертизу текстів, залучених до юридичної практики. Робота лінгвістів у межовій з юриспруденцією зоні в теоретичному плані підштовхнула розвиток нової галузі міждисциплінарних досліджень – юрислінгвістики, або правової (юридичної) лінгвістики, у практичній сфері стимулює становлення лінгвістичної експертизи природних текстів, залучених до юридичної практики, а також самих юридичних текстів (законопроектів).

Підкреслимо, що правовий простір задано словом, тими формами природної мови, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в даному суспільстві. Для того щоб текст закону був зрозумілим і в той же час правильно, без спотворень відбивав дійсність, необхідні досить високі лінгвістичні стандарти у сфері мови законодавства – функціонального стилю мови,

спеціально призначеного для викладу і подальшого застосування правових норм.

Як відомо, ефективний, діючий закон може вийти в результаті кропіткої діяльності багатьох фахівців – юристів, економістів, соціологів, лінгвістів тощо. При цьому правотворча діяльність має на увазі видання нових нормативних актів, а також «скасування або вдосконалення старих шляхом внесення змін і доповнень» [9]. Мистецтво законодавця полягає в тому, щоб точно і адекватно перекласти існуючі суспільні відносини на мову права, використовуючи різні засоби, прийоми і методи, в тому числі і словесні технології. Так, слідом за Т.В. Губаєвою, словесні правотворчі технології розуміються нами як «сукупність раціонально обґрунтованих лінгвістичних правил і вимог, відповідно до яких здійснюється відбір та організація вихідного мовного матеріалу (слів, граматичних форм і конструкцій) з метою точного вираження законодавчої волі в тексті нормативного правового акту» [1].

На сучасному етапі законотворчості в Україні законопроекти створюються щодня, але кожен з них, не почавши діяти, тут же вирушає на «доопрацювання», на вдосконалення. Звичайно, існують цілком об'єктивні соціальні причини необхідності періодично доопрацьовувати закон. Однак дуже часто законам потрібне саме лінгвістичне вдосконалення: «не так сказали», «не точно висловили», «не доступно виклали».

Питання співвідношення мови та права, вимог до мови законодавства досліджували Д.А. Керимов, Є.В. Фесенко, О. Олійник, С. Кравченко, Б. Спасов, З.А. Тростюк, Л.І. Чулінда. А на особливості специфіки лінгвістичного тлумачення законів звертали увагу в своїх публікаціях такі вчені, як Є.В. Васьковський, О.С. Піголкін, О.Ф. Черданцев, П.О. Недбайло, М.Д. Шаргородський, О. Шляпочников, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький. Юрико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів висвітлено у монографії Л.І. Чулінди.

Серед російських дослідників варто по-перше згадати класика російської юрислінгвістики Н.Д. Голева. Також значний вклад внесли Б. Спасов, Л.М. Шестопалов, Н.В. Пелипенко, А.Ю. Хворостов, Ю.А. Алферова, Б.Я. Бляхман, А.А. Вавілова та ін.

Науковці цілком обґрунтовано вважають, що мова права має свою специфіку, водночас вона вкрай рідко нормується законодавством. Важко, наприклад, послатися хоча б на одну норму законодавства України, що закріплює лексику і логіку тлумачення правових текстів та приписує правила розуміння і вжитку правових термінів [7, 166]. А на думку Б. Спасова, найсуттєвішим у характеристиці мови закону є, перш за все, те, що їй притаманні всі особливості офіційно-ділового стилю словесного викладу. Цей стиль відзначається стислістю, точністю і ясністю [6, 84]. Отже, вимогою до мови закону є стислість. Закон повинен мати строго нормативний зміст. Не можна в його текст залучати загальні міркування, описи, пояснення, історичні довідки, побажання, оскільки основна мета правотворчості полягає в розробці нормативних приписів, якими визначається поведінка людей та їх діяльність [6, 85].

Другою вимогою, яка висувається до мови закону, – його точність. Точність юридичної думки потребує такого мовного виразу, що найбільш повно, правильно і недвозначно відображає суть правового припису. Найбільшої точності словесного формулювання правового припису допомагають досягнути юридичні терміни [6, 86].

Третьою вимогою, яка висувається до мови, – її ясність. Для оцінки ясності законодавчих положень нема визначених критеріїв [6, 88]. Л.М. Шестопалова, Н.В. Пелипенко зазначають, що мові нормативних документів властива послідовність і логічність викладу, вмотивованість, однозначність змісту [3, 25]. Мову та текст нормативних документів мають характеризуватися такими найважливішими

ознаками, як правильність, змістовність, послідовність, багатство, точність, виразність, доречність та доцільність [3, 33–34].

А.Ю. Хворостов [10] виділяє наступні властивості мови законодавчих актів та юридичної мови взагалі, що визначають вимоги до неї:

Адекватність. У першу чергу, поза сумнівом, юридична мова має реально відображати наявну державно-правову дійсність. Кожен юридичний термін, кожна юридична категорія повинна бути як зовнішнім відображенням змісту державно-правових явищ або соціальної практики, так і точно, достовірно передавати зміст кожної категорії. Тому юридична мова повинна мати юридичний зміст і юридичне значення. Наприклад, термін екстремізм як крайній прояв будь-яких дій даних характеристик не має. І навіть законодавча фіксація подібних термінів не сприяє введенню їх до юридичного мовного обігу і втрачає смислове навантаження у правозастосовчій практиці.

Детермінованість. Кожна юридична категорія проектується на інші юридичні категорії. Однак дана детермінованість має не односторонній і лінійний характер, а є взаємопов'язаною. Значення юридичної термінологічної категорії не може бути сприйнято без праворозуміння інших юридичних категорій. Логічний взаємозв'язок в юридичному мовному обороті – точно така ж норма, як наявність логіки в самому праві, тому що, відображаючи право зовні, юридична мова відтворює і відображає властивості самого права.

Ланідарність. Стиль юридичної мови сухий і короткий. Зайві мовні символи не тільки не відображають сенсу і змісту юридичної мови, але й знижують сприйняття значення юридичної термінології. Юридична мова відображає лише фактичну основу певних обставин і правові (в більш вузькому значенні – законодавчі) обґрунтування даних фактів. Стислість юридичної мови – це її функціональна необхідність.

Формальність юридичної мови зумовлюється формальністю самого права: кожен термін, кожна категорія при юридичному тлумаченні можуть бути тільки однозначними і не повинні припускати подвійного значення.

Функціональність юридичної мови в соціальному середовищі зумовлює її функціональне призначення. Функція юридичної мови полягає не тільки в тому, щоб точно і правильно визначити мовної сенс державно-правових явищ, а, щоб спроектувати його в соціальне середовище, надати йому прикладного значення і зробити засобом спілкування, в першу чергу, у професійній юридичній діяльності.

Розглянемо більш докладніше проблеми, що пов'язані з термінологічним сенсом мови. У даний час спостерігаємо наступні проблеми, пов'язані із застосуванням *нормативної правової термінології*:

- головною проблемою є відсутність однозначності (єдності) у використанні нормативних правових термінів;
- нерідко в нормативних правових актах можна спостерігати неузгоджене застосування термінів;
- досить поширеним є позначення одного правового явища різними термінами. Так, З.А. Тростюк вказує на багаторазове вживання термінів (термінологічних зворотів) для позначення одного поняття, це негативно впливає на чіткість та однозначність викладу кримінально-правових приписів [8, 132];
- у нормативних правових актах також часто зустрічається змішання понять, неточність термінів [5, 96–99];
- терміни, використані в тому чи іншому законі, часто визначаються у тому ж законі. Однак деякі неясні терміни так і не отримують чіткої дефініції, або наявні визначення недостатньо адекватно відображають зміст відповідного поняття;

- однією з термінологічних проблем нормативних правових актів є застосування лінгвістично і стилістично неправильних, немилозвучних термінів.

Для усунення зазначених недоліків нормативної правової термінології необхідна її уніфікація. Однак спочатку вважаємо необхідним обмовитися, що в науковій літературі для позначення понять, пов'язаних із приведенням термінології до певної упорядкованої сукупності, використовуються такі терміни: уніфікація, упорядкування, стандартизація і гармонізація.

Л.Ю. Фоміна [10] пропонує наступне розмежування категорій упорядкування, уніфікації, гармонізації та стандартизації стосовно нормативної правової термінології. Термін «упорядкування термінології» варто вважати родовим стосовно трьох інших зазначених термінів. При цьому під упорядкуванням термінології розуміється приведення термінології до відомого фахівцям порядку [2]. Як різновиди роботи з упорядкування термінології доцільно розглядати уніфікацію, гармонізацію і стандартизацію.

При цьому гармонізація термінології являє собою її міжмове впорядкування, тобто забезпечення порівнянності термінології національного та міжнародного рівнів [4]. З наведеного вище визначення гармонізації термінології випливає, що гармонізація нормативної правової термінології передбачає забезпечення її узгодженості з юридичною термінологією міжнародного рівня.

Метою стандартизації термінології є створення певного документа, що фіксує терміни, вимоги до термінів та їх визначення. При цьому вигляд і юридична сила такого документа повинні бути визначені в нормативних правових актах.

Уніфікація термінології в науковій літературі розглядається як складна і багатоаспектна робота з приведення галузевої термінології по можливості в систему на всіх необхідних рівнях (змістовому,

логічному і лінгвістичному) [2]. Таким чином, уніфікація нормативної правової термінології може бути визначена як різновид термінологічної роботи, діяльність компетентних суб'єктів, спрямована на приведення термінів нормативних правових актів до єдиної системи, однаковості, забезпечення їх відповідності всім вимогам, що пред'являються до термінів на трьох рівнях: логічному, змістовому та лінгвістичному.

Можна виділити наступні основні вимоги до використання нормативних правових термінів: однозначність (єдність); прагнення до відсутності синонімів; стабільність; стислість; лінгвістична і стилістична правильність терміна, милозвучність; експресивна нейтральність, відсутність конотації (додаткового семантичного навантаження, викликаного соціокультурними факторами); точність; ясність; загальне визнання; сучасність; відмова від зловживання іноземними термінами, продумане і обгрунтоване їх використання та ін. Дотримання даних вимог складає зміст процесу уніфікації нормативної правової термінології, оскільки покликане усунути розглянуті вище та інші недоліки нормативної правової термінології і сприяти створенню несуперечливої системи термінів, які містяться в нормативних правових актах на всіх рівнях правотворчості [10].

Висновки

Таким чином, мова в розрізі її застосування в законодавчій та іншій юридичній практиці повинна відповідати певних вимогам, що визначаються функціями мови у праві. Оскільки мова права є основним комунікативним засобом юриспруденції, то вона повинна сприяти чіткому та недвозначному тлумаченню законодавчих та інших юридичних актів, бути доречним та чітким засобом проектування вимог та норм права в соціальне середовище. Вимогами до мови законодавчих актів є стислість, точність, ясність, однозначність змісту, правильність, змістовність, послідовність, виразність, доречність та

доцільність. Безумовно, це питання потребує детальнішого вивчення. Необхідно закріпити основні правила лінгвістичного тлумачення законодавства, визначити та розробити перелік основних термінів права для однозначного їх розуміння та тлумачення в рамках міжнародного права.

Літературні посилання

1. *Губаева Т.В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т.В. Губаева. – М., 2003.
2. *Даниленко В.П., Скворцов Л.И.* Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В.П. Даниленко, Л.И. Скворцов // Вопросы языкознания. – 1981. – № 1.
3. Дослідження нормативно-правових актів: метод. рекомендації / Л.М. Шестопалова., Н.В. Пелипенко; за заг. ред. О.М. Джузі. – К.: НАВС України, 2005. – 164 с.
4. *Карпинская Е.В.* Унификация, стандартизация, кодификация терминов. Понятие о гармонизации терминов и терминосистем / [под ред. Л.К. Граудиной и Е.Н. Ширяева] // Культура русской речи: учебник для вузов. – М., 2003. – § 27 – Гл. IV.
5. *Прадід Ю.* Право і лінгвістика: нотатки з II міжнародної науково-практичної конференції / Ю. Прадід // Право України. – 2005. – № 8.
6. *Спасов Б.* Закон и его толкование: монография / Б. Спасов. – М.: Юрид. лит., 1986. – 247 с.
7. *Титов В.* Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1.
8. *Тростюк З.А.* До проблеми єдності термінології у Кримінальному кодексі України / З.А. Тростюк // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства): матеріали

наук.-практ. конф., 4–5 квітня 2003 р. – Львів, 2003.

9. *Черданцев А.Ф.* Теория государства и права: учебник для вузов / А.Ф. Черданцев. – М., 2001.

10. Юрислингвистика-8: Русский язык и современное российское право: межвузовский сборник научных трудов / [под ред. Н.Д. Голева]. – Кемерово-Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 2007.